

AGERE, ACTUM

'űz, hajt, cselekszik'

(latin)

Közeli rokona a görög AGÓ igének, de jelentésköre tágabb, főleg 'cselekszik' eleme folytán, és ezért jóval több a származéka is.

1. Az **ágál** legkorábbi jelentése az volt, hogy 'színpadon játszik, szerepet alakít'; részben innen ered mai értelme: 'nagy hangon, izgatottan érvel vagy vitatkozik', de ezt a német *agieren* hasonló jelentése is erősítette.

Az **agilis** ember tevékeny, gyorsan és hatékonyan cselekszik, élelmes, életrevaló; ez a készség az **agilitás**.

Az **agens** a szó pontos értelmében 'cselekvő' (*agens*), de ezt főleg az ügynökre értjük, aki más megbízásából cselekszik, intéz valamit; jelenthet emellett kémiai hatóanyagot is. A kereskedelmi ügynökség régi neve az **agencia**; ma ebben a fogalomkörben inkább a németből kölcsönzött **agentúra** (*Agentur*) járja. A francia **agent provocateur** [azsan provokátor] beugrató ügynököt jelent, aki a hatóság megbízásából, egytértést színlelve veszélyes nézetek bevallására vesz rá embereket.

Az elintézendő dolgok listája az **agenda** (tkp. 'teendő' az *agendus* igenéből), de lehet napirend és előjegyzési napló is; a protestáns egyházak, **agenda** alakban, a szertartáskönyvre alkalmazzák, amely beszédeket, imaformulákat és egyházi szabályokat tartalmaz.

Az alapige gyakorító formája az *agitare* 'mozgat, terel, nyugtalanít'. Ezt teszi, aki **agitál**: buzdít, felráz, mozgósít, sőt akár lázít, bujtogat. A politikai mozgósítás az **agitáció**, végrehajtója az **agitátor**; az ilyen ténykedés vagy beszéd **agitatív** jellegű. A zenei előadás egyik olasz utasítása az **agitato**: 'izgatottan játszandó'.

A népszerű *Cogito ergo sum* 'gondolkodom, tehát vagyok' szállóigéből (Descartes szavai) sokan ismerik a *cogitare* 'gondolkodik' igét, amelynek **kogitáció** származéka régebben a mi nyelvünkben is élt 'gondolkodás, elmélkedés, töprengés' jelentésben. A latin ige a *co-agitare* összevont alakja; első eleme *co(n)*- 'össze', az *agitare* pedig itt úgy értődik, hogy '(elméjében) forgat, ráz'.

2. Az első tőalak (AG-) származékaiban olykor a tőmagánhangzó *i*-re változik. A **navigál** ('hajózik, hajót vagy repülőgépet helymeghatározás alapján irányít') a *navis* 'hajó' és *agere* 'hajt' elemekből áll, ahonnan a **navigáció** ('hajózás, iránykövetés') is származik. Az **exigens** nagyigényűt jelent, olyat, aki sokat követel, és ezt igyekszik kihajtani másokból: *ex-* 'ki' és *agere* 'hajt'. Ezzel az igényességgel kapcsolatos az **egzakt**, azaz 'pontos' melléknév is (*exactus*, német *exakt*), amely igazában 'kihajtott, kikövetelt dolog': *exigere*, *exactum* 'kihajt'.

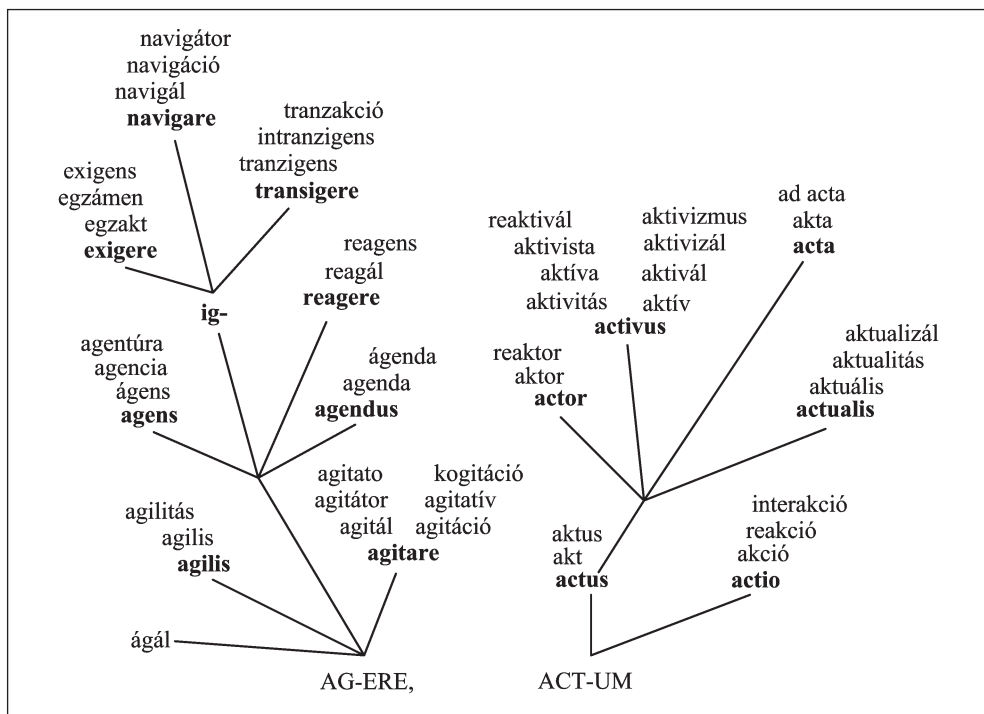
3. A *re-* ('vissza') igekötővel alakult a **reagál** ige: 'visszahat, válaszol (eseményre, külső hatásra valamilyen cselekvéssel vagy magatartással)'; a **reagens** kémszer, vegyi folyamat állapotát vagy oldat kémhatását színváltozással kimutató anyag. A **reakció** lehet az ilyen válasz maga; a fizikában visszahatás, ellenhatás; a kémiában két elem vagy vegyület egymásra hatása, amelyből újabb vegyület jön létre; a társadalomban a haladást fékező vagy meggátló politikai törekvés; jelzője a **reakciós**, régebbi formában **reakcionárius**. Az atomfizikában használatos a **reaktor**: az a berendezés, amelyben a maghasadás energiatermelő folyamata végbemegy.

4. Az ACT- tőalak egyik legelső származéka az **akció** (*actio*) 'cselekmény, eljárás, művelet, engedményes árusítás', hogy csak a fontosabb jelentéseit említsük. Az **in-**

terakció kölcsönhatás, kölcsönviszony, a lélektanban a társas érintkezés változatos formakészlete. A színpadi *akciót*, legalábbis másfél évszázaddal ezelőtt, az **aktorok**, azaz a színészek adták elő a közönségnek.

Hasonlóan fontos származék az **aktus** (*actus*) 'cselekedet, eljárás, tényszerűség'; a *nemi aktus* közöszülést jelent. Az *aktusból* való **aktuális** (késő latin *actualis*) mellék-név úgy értődik, hogy 'időszerű, esedékes, soron lévő', az **aktualitás** napi érdekű esemény, esetleg sürgős megoldásra váró feladat. Ha régebbi eseményeket azért idé-zünk fel, hogy a jelenre vessünk fényt általuk, akkor **aktualizáljuk** őket. Figyelemre méltó, hogy a legtöbb idegen nyelvben (főleg angol, francia, olasz) az *aktuális* való-ságost, ténylegest, tényszerűt jelent, sőt néhány évszázaddal ezelőtt így volt ez a ma-gyarban is; az időszerűség eleme az ilyen értelmű német *aktuell* befolyására honoso-dott meg a mi nyelvünkben is. Ugyancsak német jövevény nálunk az **akt** 'meztelen emberi test mint művészi ábrázolás tárgya'; a német *Akt* a 19. századi művészi szak-nyelvben vette fel ezt a korábbiak ('cselekmény, felvonás, közöszülés') mellé.

5. A tetterős, hatékony ténykedésre kész személy idegen szóval **aktív** (latin *activus*), de ezt mondjuk arra is, aki még működik hivatása körében, azaz nem nyu-galmazott. A serénység, a buzgó ténykedés az **aktivitás**. Akit működésbe hozunk vagy tényleges állományba helyezünk, azt **aktiváljuk**, ha már korábban nyugdíjaz-ták, akkor **reaktíváljuk** (*re-* 'újra, vissza'). Az **aktíva** a pénzügyi mérleg pozitív része, a meglévő vagyon vagy követelés, míg ellentéte, a *passzíva* (lásd PATI) a hiányt, adós-ságot jelenti. A pártállami időkben ugyanez jelölhette a mozgalmi feladattal megbí-zott pártmunkást, de ugyanezt nevezték **aktivistának** is. Ha valakit felrázunk, tette-re indítunk, mozgósítunk, akkor **aktivizáljuk** az illetőt (magyar képzés a *konkrét–konkre-tizál* és hasonló szó párok mintára). Az **aktivizmus** formabontó művészeti irányzat

volt az első világháború idején, amely a művészet hatékony társadalmi szerepének elvét vallotta (német *Aktivismus*).

Az **inaktív** a kémiában semlegest, vegyileg nem hatót jelent, régebben a szolgáltatón kívüli, az aktív állományon kívül helyezett katonára is használatos volt, tágabb értelemben tétlent, cselekvésképtelent jelent (az ellentétre utaló *in-* előtaggal). Az **interaktív** számítógépes rendszer a felhasználó és a rendszer folyamatos párbeszédén alapul; színi előadás akkor interaktív, ha a nézőket is bevonja a játékba. Idetartozik még, hogy az *atomreaktor* működése során sok **radioaktív**, azaz sugárzásra képes anyag is keletkezik; a sugárzóképeség a **radioaktivitás** (*radius* 'sugár').

A hivatalokban az elintéztett ügyekről **akta**, azaz feljegyzés, ügyirat készül. Ez a semleges nemű *actum*, azaz 'elkészült, elintéztett dolog' többes számú formája; az *acta publica*, tehát 'hivatali ténykedések, ügyiratok, jegyzőkönyv' kifejezés első elemeként önállósult. Ma is élő latin kifejezés, hogy valamit **ad acta** ('az elintéztettekhez') teszünk, értsd: befejezett ügynek tekintjük, többé nem foglalkozunk vele.

6. A **tranzakció** kereskedelmi fogalom, ügyletet jelent, vállalkozást, megegyezést (*transactio*), eredetileg megállapodás, alku a *transigere* 'közvetít, megegyezik', tkp. 'keresztülhajt' igéből: *trans-* 'át' és *agere* 'hajt'. A megegyezésre hajló, megalkuvó embert **tranzigensnek** nevezik, míg a hajthatatlant, elveihez vagy álláspontjához ragaszkodót **intranzigensnek** (az ellentétre utaló *in-* előtaggal).

7. Alapigénkkel megesis néhány származékában, hogy álcázza magát, a mai szóalakban bajos felismerni.

Régebben a vizsgát **egzámennek** is mondták, és ha valaminek alaposabban utánanéztek, azt **egzaminálták**. Nos, a latin *examen*, amely nemzetközi szónak számít, eredetileg *exagmen* volt, amelynek *exag-* eleme az *exigere*, azaz 'kihajt, kikövetel' igéről áruklodik, lásd fentebb 2.

Közeli rokona ennek az **esszé** 'művészi igénnyel írt értekezés', amely az angol *essay* megmagyarosodott formája, és francia előzmény, az *essai* (tkp. 'próbálkozás') révén a latin *exagium* ('súlypróba, mérlegelés') szóra vezethető vissza, azaz szintén az *exagere* származékára.

Zárjuk a sort a francia eredetű **manézs** szóval (*manège*), amely ma a cirkusz porondjára értődik, de korábban lovardát jelentett. Forrása az olasz *maneggio*, azaz lovarda, eredetileg 'lóidomítás' a latin *manu agere*, azaz 'kézzel működik' elemek nyomán.

AGÓ

'hajt, vezet'

(görög)

A latin *AGERE* ige közeli rokona alakilag és jelentésben egyaránt. A 'hajt' és 'vezet' jelentés kapcsolatának kulcsa a pásztor, aki nyáját maga előtt hajtja, egyben irányítja is.

1. Az **agónia** a végküzdelem, a haláltusa; a magyar fordítás érzékelteti, hogy a görög szó voltaképp küzdelmet jelent, az *agón*, azaz 'verseny' származékát; ez a kocsiversenyek révén függ össze igénk 'hajt' jelentésével. Mai jelentése későbbi fejlemény, alighanem a középkorból, bár alapját megvetette, hogy a görög szó már a klasszikus ókorban jelenthetett szorongást is. A szó igei formája az **agonizál**: 'haldoklik, haláltusáját vívja' (görögül *agonizomai*).